
AKTÖR-AĞ KURAMI ÜZERİNE: BİRKAÇ AÇIKLAMA

ON ACTOR-NETWORK THEORY: A FEW CLARIFICATIONS

Bahar KÜÇÜK

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

bahar_kucuk9@outlook.com

ORCID: 0000-0001-6077-3898

Atıf Gösterme: KÜÇÜK, Bahar, “Aktör-Ağ Kuramı Üzerine: Birkaç Açıklama” *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, Temmuz 2025 (16), s. 69-90.

Geliş Tarihi:

11 Ocak 2025

Kabul Tarihi:

11 Haziran 2025

Özet: Bu makale, Aktör-Ağ Teorisi'nin (AAT) temel kavramsal çerçevesini açıklığa kavuşturmayı ve teorinin etrafında oluşan yaygın yanlış anlamaları ele almayı amaçlamaktadır. AAT'nin yalnızca teknik ya da sosyal ağlarla sınırlı olmadığı, kendine özgü bir ontoloji ve metodolojik yaklaşım önerdiği vurgulanmaktadır. Teorinin semiyotik temelleri, ağ-topoloji ilişkisi, aktör tanımı ve düşünümSELLİK gibi boyutları detaylandırılarak, sosyal bilimlerdeki geleneksel ikiliklere ve indirgemeci yaklaşımlara alternatif bir düşünme biçimi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda AAT, açıklamanın merkezileştirici niteliğine karşı çoğulculuğu ve geçişliliği öne çıkaran bir düşünsel çerçeve sunar.

Anahtar Kelimeler: *Aktör-Ağ Teorisi, Ontoloji, Topoloji, Sosyal Teori*

©2025 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Abstract: This article aims to clarify the conceptual foundations of Actor-Network Theory (ANT) and to address the widespread misunderstandings surrounding it. ANT is presented not merely as a study of social or technical networks but as a unique ontological and methodological framework. The article explores ANT's semiotic basis, the relationship between networks and topology, its distinctive definition of the actor, and its approach to reflexivity. By doing so, ANT emerges as an alternative mode of thought in social sciences that challenges traditional binaries and reductionist perspectives. Rather than promoting centralized explanations, ANT advocates for multiplicity and translation across various frameworks.

Keywords: *Actor-Network Theory, Ontology, Topology, Social Theory*

GİRİŞ

Aktör-Ağ Teorisi (AAT), 20. yüzyılın son çeyreğinde bilim ve teknoloji çalışmaları alanında ortaya çıkan ve toplumsal gerçekliği yeniden düşünmeyi hedefleyen disiplinlerarası bir yaklaşımdır. Michel Callon, Bruno Latour ve John Law gibi düşünürler tarafından geliştirilen AAT, özellikle bilgi üretimi süreçlerinin, teknolojik nesnelerin ve toplumsal yapının karşılıklı etkileşimlerle oluştuğunu ileri sürerek sosyal bilimlerde önemli bir paradigma değişimini temsil etmektedir. Bu teori, toplumu yalnızca insan etkileşimleriyle açıklayan klasik sosyolojik yaklaşımları yetersiz bularak, insan ve insan olmayan varlıkların (nesneler, belgeler, cihazlar, teknolojiler vb.) birlikte iş gördüğü dinamik bir yapı önermektedir.

Geleneksel sosyal teori, toplumu hiyerarşik, katmanlı ve sabit kategoriler üzerinden açıklamaya çalışırken, AAT bu yapıları sorgulamakta ve “aktör” kavramını genişleterek birey, nesne, kurum ve teknoloji gibi unsurların eyleyici potansiyellerini göz önünde bulundurmaktadır. Bu bağlamda AAT, hem ontolojik hem de metodolojik olarak radikal bir yeniden düşünmeyi zorunlu kılar. Özellikle semiyotik analiz, ilişkisellik ilkesi ve topolojik

düşünme biçimleri, AAT'nin sosyal bilimlerdeki diğer yaklaşımlardan ayrışmasını sağlamaktadır.

Bu makale, AAT'nin temel kavramlarını, dayandığı kuramsal temelleri ve eleştiriye açık yönlerini kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca ağ, aktör, yakınlık, ölçek, iç-dış gibi kavramların AAT bağlamında nasıl yeniden tanımlandığı ortaya konulacaktır. Metinde, AAT'nin yalnızca bir yöntem ya da model olmaktan ziyade bir düşünme tarzı, bir ontolojik duyarlılık ve epistemolojik tutum olduğu ileri sürülmekte; düşünsel arka planı kadar uygulama imkânları da irdelenmektedir. Böylece AAT'nin sosyal bilimler için neden hâlâ güncel ve tartışmaya değer bir kuramsal çerçeve sunduğu açığa çıkarılacaktır.

I

Aktör-ağlarının özelliklerini keşfetmek ve ortaya çıkarmak, Paris bilim ve teknoloji çalışmaları grubunun 1980'lerin başından bu yana üstesinden gelmeyi hedeflediği zorlu bir görevdir.¹ Ancak bu teori çoğunlukla yanlış anlaşılmış ve bu sebeple istismar edilmiştir. Bu makalede ağların bazı ilginç özelliklerini sıralamayı ve ortaya çıkan yanlış anlaşılmalara açıklığa kavuşturmayı hedefliyorum. Burada özellikle "ortak kelime analizi" gibi niceliksel çalışmalara odaklanmayı tercih etmiyorum. Bunun nedeni, aktör-ağların gerektirdiği sosyal teoriyi ve özgün ontolojiyi tam olarak kavramanın zorluğu sebebiyle bu çalışmaların da sıkça yanlış anlaşılmasıdır.²

Bu konuda üç yanlış anlaşılardan bahsedilebilir. Bunlar, “ağ” kelimesinin yaygın kullanımından ve bu terimin çağrıştırdığı anlamlardan kaynaklanmaktadır.

Ağ kavramı ile ilgili ilk yanlış anlama; kanalizasyon, tren, metro ya da telefon "ağı" anlamında genel teknik bir anlam vermektir. Günümüzde kullanılan teknolojiler (internet, telefon, bilgisayar vb.) genel anlamda bir ağ karakterine sahiptir. Söz konusu teknolojilerin sahip olduğu ağın karakteristik özellikleri, birbiriyle ilişkili ve aynı zamanda uzak unsurlardan oluşan bir ağ olmasıdır. Bir bilgisayar ağından daha yoğun bağlantılı, daha uzak, daha zorunlu

* Bu makale Bruno Latour'un, *Soziale Welt* dergisinde 1996 yılında aslı İngilizce olarak yayınlanan “On Actor Network Theory: A Few Clarifications” isimli makalesinin Türkçe çevirisidir (Çevirenin notu).

* Bruno Latour, 1947 yılında Beaune, Fransa'da doğmuştur. 1975'te Tours Üniversitesi'nden felsefe doktorası almıştır. Sosyoloji, felsefe ve antropoloji alanındaki çalışmalarıyla tanınan Latour, aktör-ağ teorisinin kurucularındandır. Ecole des Mines de Paris, Sciences Po Paris ve London School of Economics and Political Science gibi çeşitli kurumlarda dersler vermiştir. Sosyal bilimlerde verilen Holberg Ödülü'ne layık görülmüştür. Ekim 2022 tarihinde aramızdan ayrılan yazarın başlıca eserleri; “*Biz Hiç Modern Olmadık*”, “*Rota: Politikada Yönümüzü Nasıl Bulacağız?*”, “*Laboratuvar Yaşamı*” dır. (Ç.n).

¹ Michel Callon- John Love, *Mapping the Dynamics of Science and Technology*, (London. 1986).

² Michel Callon- Jean Pierre- Courtial, *Co-Word Analysis: A Tool for the Evaluation of Public, Report for the NSF grant PRA N85 12 982*, (Paris, 1989).

ve stratejik olarak daha fazla organize bir yapı yoktur. Ancak bir aktör-ağının temel metaforu bu değildir. Mühendisin anladığı anlamda teknik bir ağ; bir aktör-ağının olası nihai ve istikrarlı durumlarından yalnızca biridir. Bir aktör-ağ, teknik bir ağın tüm özelliklerinden yoksun olabilir; yerel olabilir, zorunlu yolları olmayabilir, stratejik olarak konumlandırılmış bağlara sahip olmayabilir. Tarihsel bir örnek vermek gerekirse Tom Hughes'un "Güç Ağları" (1983) kitabı incelendiğinde, hikâyenin başında aktör-ağları olduğu, ancak sadece bazı stabilize unsurlarının mühendislik anlamda ağ olarak tanımlandığı görülür. Sonraki aşamada bile mühendislik anlamındaki ağ tanımı, bir aktör-ağının kısmi bir izdüşümüdür.

İkinci yanlış anlamayı ortadan kaldırmak nispeten daha kolaydır: burada aktör-ağ teorisinin (AAT'nin) sosyal ağların incelenmesiyle çok az ilgisi vardır. Bu çalışmalar, ne kadar ilginç olursa olsun, bireysel insan aktörlerin sosyal ilişkileri, sıklıkları, dağılımları, homojenlikleri, yakınlıkları ile doğrudan ilgilidir. Bu anlamdaki ağlar, kurumlar, örgütler, devletler ve uluslar gibi genellikle fazla küresel olan kavramlara bir tepki olarak geliştirilmiş ve bunlara daha gerçekçi ve daha sınırlı bir dizi ilişki eklemiştir. AAT, bu tür muğlak ve her şeyi kapsayıcı sosyolojik terimlere yönelik güvensizliği paylaşmakla birlikte, toplumların doğasını tanımlamayı da amaçlar. Ancak bunu yapmak için kendini insan gibi bireysel aktörlerle sınırlamaz, aktör -ya da actant- kavramını insan olmayan ve bireysel olmayan varlıkları kapsayacak şekilde genişletir. Bu anlamda sosyal ağ, insan ilişkileri hakkında bilgi verirken, AAT toplumların ve doğanın özünü açıklamayı amaçlar. Teoride amaç, sosyal teoriye sosyal ağlar eklemek değil, sosyal teoriyi ağlarla yeniden inşa etmektir. Aynı zamanda AAT bir sosyoloji ortaya koyarken, yeni bir ontoloji ve metafizik bir anlayışa da kapı aralamaktadır.³ Sosyal ağlar elbette tanıma dâhil edilecektir, ancak ayrıcalıkları veya avantajları olmayacaktır.*

Bu tür yanlış anlaşılmalara açık bir kavram olmasına rağmen neden ağ kelimesini kullanmayı tercih edelim? Bu kelimenin kullanımı Diderot'dan gelmektedir. "Réseau" kelimesi en başından beri Diderot tarafından madde ve ruh arasındaki kartezyen ayırmadan kaçınmak amacıyla madde ve cisimleri tanımlamak için kullanılmıştır. Dolayısıyla, bu kelime en başından beri güçlü bir ontolojik bileşene sahip olmuştur.⁴ Basit bir şekilde ifade etmek gerekirse; AAT, özleri tanımlamak için kullanılan metaforların değiştirilmesidir: Yüzeyler yerine filamentlerin (ya da Deleuze'ün deyiimiyle rizomların) tercih edilmesidir. Aslında bu bir topoloji

³ Annemarie Mol- John Law, Regions, "Networks, and Fluids: Anaemia and Social Topology", *Social Studies of Science*, (1994), 24.

* AAT'de ana amaçlardan biri de merkezdeki insanın yerinin sorgulanmasıdır. Bu anlamda bireysel bir merkez anlayışı yerine, tüm nesnelerin aktör konumunda olduğu bir teori olma özelliği göstermektedir (bkz. Biz Hiç Modern Olmadık.) (Ç.n.)

⁴ Wilda Anderson, *Diderot's Dream*, (Baltimore: The Johns Hopkin's University Press, 1990).

değişikliğidir. Bu, yüzeyleri iki boyutlu, üç boyutlu düşünmek yerine, bağlantıları olduğu kadar boyutları da olan düğümler açısından düşünmeyi teşvik etmektir. İlk yaklaşım olarak AAT, modern toplumların, düzeyler, katmanlar, bölgeler, küreler, kategoriler, yapılar, sistemler gibi kavramları tarafından asla yakalanamayan lifli, ipliksi, telli, ipeksi, kılcal bir karaktere sahip olduklarını kabul etmeden tanımlanamayacağını iddia eder.* AAT, bu geleneksel kelimelerin açıkladığı etkileri, onlarla birlikte gelen ontoloji, topoloji ve politikayı benimsemek zorunda kalmadan açıklamayı amaçlamaktadır. AAT, bilim ve teknoloji öğrencileri tarafından geliştirilmiştir ve teorinin iddiası, doğa ve sosyal bilimlerden üretilen gerçekleri ve mühendisler tarafından tasarlanan eserleri, dokusuna yeniden enjekte etmeden toplumu bir arada tutan şeyin ne olduğunu anlamamanın tamamen imkânsız olduğunu göstermeyi de arzulamaktadır. İkinci bir yaklaşım olarak AAT, toplumsal dokuyu anlamamanın tek yolunun ağ benzeri bir ontoloji ve sosyal teori olduğunu öne sürer.

AAT, maddi direnç üzerine geliştirilmiş basit bir argümandır. Güç, yoğunlaşma, saflık ve birlikten değil; yayılma, heterojenlik ve zayıf bağların özenli bir şekilde örülmesinden kaynaklanır. Direnç, dayanıklılık ve sağlamlığın, kendi başlarına zayıf olan bağların örülmesi, bağlanması, dokunması, bükülmesi yoluyla daha kolay elde edildiği ve ne kadar güçlü olursa olsun her bağın kendisinin daha zayıf ipliklerden örüldüğü hissidir. Bu duruma Foucault'nun mikro-iktidarlar analizleri ve son teknoloji sosyolojisi örnek gösterilebilir. Ancak AAT'yi anlamamanın daha az sezgisel felsefi temeli, bir arka plan/ön plan tersine çevirmesidir: Evrensel yasalardan -sosyal veya doğal- yola çıkmak yerine, indirgenemez, bağdaştırılamaz ve bağlantısız yerelliklerden başlar. Daha sonra büyük bir bedel karşılığında bazen geçici olarak bağdaştırılabilir bağlantılara dönüşebilir. Bu ön plan/arka plan tersine çevrilmesi sayesinde AAT'nin düzensizlikten düzen ya da kaos felsefesiyle⁵ bazı yakınlıkları ve etnometodolojiyle (Garfinkel ve Lynch'in Lynch 1985'teki ilkesi) birçok pratik bağlantısı vardır. Evrensellik ya da düzen bir kural değil, hesaba katılması gereken istisnalardır. Evrenselciler tüm yüzeyi düzenle ya da olumsuzluklarla doldurmak zorundayken, AAT yerel düzen cepleri arasında ya da bu olumsuzlukları birbirine bağlayan filamentler arasında doğrudan bir açıklama sunmaya çalışmaz.

* Yazar, buradaki yaklaşımı ile Gabriel Tarde gibi bir tutum sergilemiştir. Yani, parçanın bütün içinde en az bütün kadar değerli olduğu ve boyutun önemli olmaksızın sistem içinde etki bakımından farkı bulunmadığı yönünde anlayış geliştirmiştir (bkz. Modanoloji ve Sosyoloji). (Çevirenin notu)

⁵ Michel Serres, *Hermes. Literature Science Philosophy*, (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1983); Ilya Prigogine- Isabella Stengers, *La nouvelle alliance, métamorphose de la science*, (New York, 1979).

Bu AAT'nin en sezgisel yönüdür. Kelimenin tam anlamıyla yalnızca ağlar vardır, aralarında herhangi bir şey yoktur ya da fizik tarihinden bir metafor kullanırsak, ağların içine daldırılması gereken bir eter mevcut değildir. Bu anlamda AAT indirgemeci ve göreci bir teoridir, ancak bu, indirgemeci olmayan ve ilişkisel bir ontolojiye doğru atılması gereken ilk adım olarak görülebilir.

II.

AAT, ağların temel özelliklerini ele alır ve daha sonra ona işlevsel bir aktör ekler; böyle bir ontolojik bileşenin eklenmesi onu derinden değiştirir. Tüm ağlar için ortak olan en temel özelliklerle başlamak yerinde olacaktır.

Uzak/yakın: Ağlar açısından düşünmenin ilk avantajı "uzaklığın" ya da "yakınlığın" katı sınırlarından kurtulmamıza olanak tanımasıdır. Bağlantısız olduklarında yakın görünen unsurlar, bağlantıları analiz edildiğinde sonsuz derecede uzak olabilir. Benzer şekilde, sonsuz derecede uzak gibi görünen unsurlar, bağlantıları yeniden değerlendirildiğinde birbirine yakın hale gelebilir. Yandaki telefon kulübesinde oturan birinden bir metre uzakta olabilirim ama yine de 6000 mil ötedeki annemle daha yakın bir bağlantım olabilir. Bir Alaska ren geyiği diğerine yalnızca on metre uzakta olabilir, ancak çiftleşmelerini sonsuza dek imkânsız kılan 800 millik bir boru hattı tarafından sekteye uğrayabilirler. Oğlum okulda kendi yaşında genç bir Arap'la oturabilir, ancak birinci sınıftaki bu yakınlığa rağmen, daha sonra birbirleriyle uyuşmaz hale gelerek, birbirlerinden uzaklaşabilirler. Bir gaz borusu, bir kablolu televizyon cam fiber hattının veya bir kanalizasyon borusunun yakınında bulunabilir, ancak her biri, çevresinde var olan diğer sistemleri sürekli olarak görmezden gelecektir. Tüm ilişkileri ağlar açısından tanımlamakta yaşadığımız zorluk, coğrafyanın hâkimiyetinden kaynaklanmaktadır. Yakınlık ve bağlantı kavramlarının coğrafi sınırlamalara karşı sorgulanabilir olduğu açıkça görülmektedir. Ancak coğrafi yakınlık bir bilimin "coğrafyanın", bir mesleğin "coğrafyacıların", bir uygulamanın -haritalama sistemi, ölçme, nirengi- sonucudur. Onların yakınlık ve mesafe tanımları AAT için yararsızdır - ya da aşağıda göreceğimiz gibi bir tür bağlantı, bir tür ağ olarak dâhil edilmelidir. Yüzey ve bölgeler açısından tüm tanımlar, coğrafyacılar tarafından çizilen ve doldurulan haritaları okumamızdan gelmektedir. Coğrafyacıların ve coğrafyanın dışında, kendi ağlarının "arasında", bağlanabilirlik ile tanımlanmayacak bir yakınlık veya uzaklık diye bir şey yoktur. Coğrafi kavram, bir ölçüyü ve bir ölçeği tanımlayan bir şebekeye basitçe başka bir bağlantıdır.⁶ Ağ kavramı, coğrafyacıların mekânı tanımlamadaki hâkimiyetini sorgulamamıza

⁶ Wilda Anderson. *Diderot's Dream*, Baltimore: The Johns Hopkin's University Press, 1990.

yardımcı olur ve bize ne tamamen sosyal ne de "gerçek" mekân olan, ancak çağrışımlara dayalı bir kavram sunar.

Küçük ölçek/büyük ölçek: “Ağ” kavramı, başlangıcından bu yana sosyal teorisinin başına bela olan mikro-makro ayrımını çözmemize olanak tanır. Bireyden ulus devlete, aileden geniş akrabalara, gruplara, kurumlara vs. uzanan ölçekler metaforunun yerini bağlantılar metaforu alır. Bir ağ asla bir diğerinden daha büyük değildir, sadece daha uzun veya daha yoğun bir şekilde bağlantılıdır.⁷ Küçük ölçek/büyük ölçek modelinin sosyal teori için yıkıcı olduğu kanıtlanmış üç özelliği vardır: Yukarıdan aşağıya veya aşağıdan yukarıya doğru giden bir düzen ilişkisine bağlıdır. Sanki toplumun gerçekten bir üstü ve bir altı varmış gibi; makro ölçekli bir "b" unsurunun farklı bir doğaya sahip olduğunu ve bu nedenle mikro ölçekli bir "a" unsurundan farklı bir şekilde incelenmesi gerektiğini ima eder; bir unsurun bireysel a olmaktan kolektif b olmaya ve tekrar bireyselliğe dönüşme sürecini izlemekte tamamen yetersizdir.

Ağ kavramı son derece farklı bir sosyal teori anlamına gelir: A priori bir düzen ilişkisi içermeyen ve toplumun üst ve alt kavramlarını aksiyolojik bir mit olarak ele alan farklı bir sosyal teori sunar. Belirli bir konumun makro mu yoksa mikro mu olduğu konusunda kesinlikle hiçbir varsayımda bulunmaz ve "a" veya "b" unsurunu incelemek için araçları değiştirmez; bu nedenle, zayıf bağlantılı bir unsurun yüksek bağlantılı bir unsura dönüşümünü ve geri dönüşünü takip etmekte zorluk çekmez. Ağ kavramı, ölçeklerin değişimini takip etmek için idealdir, çünkü analistin dünyasını herhangi bir a priori ölçekle bölmelerini gerektirmez. Ölçek, yani bağlantıların türü, sayısı ve topografyası, aktörlerin kendilerine bırakılmıştır.

Ağ kavramı, sosyal teorisyenlerin varsayımlarını sorgulamamıza olanak tanır. Bu sayede toplumun bileşenleri -dikey uzamı, hiyerarşisi, katmanlaşması, makro ölçeği, bütünlüğü, kapsayıcı karakteri- arasında bir miktar manevra alanı kazanmamıza ve bu özelliklerin nasıl elde edildiğini ve hangi malzemeden yapıldığını görmemize olanak tanır. Ağ kavramı yerel ve küresel görüş arasında seçim yapmak yerine, küresel bir varlığın aslında yüksek derecede bağlantılı bir yerel yapı olarak değerlendirilebileceğini gösterir. Bireysel düzeyle kitleyi veya eylemlilikle yapıyı karşı karşıya getirmek yerine, belirli bir unsurun bağlantı sayısı ile nasıl stratejik bir konuma ulaştığını ve bağlantılarını kaybettiğinde önemini nasıl yitirdiğini gözlemleyebiliyoruz.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Gabriel Tarde. *Monadoloji ve Sosyoloji*, çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, 2019. (Çevirenin Notu)

İç/dış: Ağ kavramı, uzak/yakın ve büyük/küçük boyutlarından sonra üçüncü bir uzamsal boyuttan kurtulmamızı sağlar. Bir yüzey sınırlarla iç ve dış olarak ayrılır. Ancak bir ağ, yalnızca bağlantılardan oluşur ve bu nedenle iç ve dış ayrımına sahip değildir. Ağ perspektifinden bakıldığında sorulabilecek tek temel soru, iki unsur arasında bir bağlantının var olup olmadığıdır. Ağlar arasındaki yüzey, bağlantılı olabileceği gibi bağlantısızda olabilmektedir. Kelimenin tam anlamıyla, bir ağın dışı yoktur. Ne arka plan üzerinde bir ön plan, ne de katı bir zemin üzerinde bir çatlaktır; Deleuze'ün hem arka planı hem de ön planı aynı anda yaratan paratoner metaforunu andırır.⁸ Ağ kavramının izin verdiği büyük düşünme ekonomisi, artık bağlantılar arasındaki boşluğu doldurmak zorunda olmamamızdır. Bir bilgisayar metaforu kullanırsak, bağlantılar arasındaki boşluğu "doldurmak" için herhangi bir aracın gerekli olmadığını söyleyebiliriz. Bir ağ, anlaşılması için olumsuzluğa ihtiyaç duymayan olumlu bir kavramdır; bu nedenle bir gölgesi yoktur.

Ağ kavramı, en yalın topolojik taslağıyla, toplum-doğa çalışmalarını bu kadar zorlaştıran mekânsal metaforları yeniden değerlendirmemize olanak tanır: Yakın ve uzak, yukarı ve aşağı, yerel ve küresel, iç ve dış. Bunların yerini çağrışımlar ve bağlantılar alıyor (aşağıda göstereceğim gibi AAT'nin sosyal, doğal ya da teknik olarak nitelendirmesi gerekmiyor). Bu, AAT'nin sıklıkla eleştirildiği gibi "makro" toplum ya da "dışsal" doğa gibi bir şey olmadığı anlamına gelmez ancak mesafe, yakınlık, hiyerarşiler, bağlantılılık, dışsallık ve yüzeylerin etkilerini açıklamak için ek çalışmalar yapılması gerektiğini gösterir (Latour, 1996a). Ancak bu çalışma ne kadar sofistike hale getirmek istersek isteyelim, topolojik ağ kavramı tarafından yakalanamaz. Bu nedenle AAT, matematiksel ağ kavramına tamamen yabancı bir kavram olan *aktör* kavramını da dâhil eder. Yeni melez "aktör-ağ" bizi matematiksel özelliklerden uzaklaştırarak henüz bu kadar düzgün bir şekilde haritalandırılmamış bir dünyaya götürür. Bu özelliklerin taslağını çıkarmak için şimdi statik ve topolojik özelliklerden, dinamik ve ontolojik özelliklere geçiş yapacağız.

III.

Matematikte ya da mühendislikte bir ağ, başka bir varlık -matematikçi, mühendis- tarafından izi sürülen ya da yazılan bir şeydir. Bir aktör-ağ, iz sürmeyi ve yazmayı yapan bir varlıktır. Bu ontolojik bir tanımdır ve başkalarının, özellikle insan planlamacıların ya da tasarımcıların elinde âtil bir madde parçası değildir. Bu temel özelliğe işaret etmek için "aktör" kelimesi eklenmiştir.

⁸ Gilles Deleuze, *Différence et répétition*, PUF, (Paris, 1968).

Şimdi, aktör kelimesi de net-work kelimesi gibi aynı yanlış anlamaya açık olmuştur. Anglo-Sakson geleneğinde "aktör" her zaman insani amaçlı bireysel bir aktördür ve çoğunlukla salt "davranış" ile karşılaştırılır. Aktörün bu tanımı, ağın sosyal tanımına eklenirse, yanlış anlamının doruk noktasına ulaşılır: Gücü ele geçirmek isteyen bireysel bir insanın, genellikle erkek, bir müttefikler ağı kurarak gücünü genişletmesi şeklinde ortaya çıkar. Amerikalıların deyimiyle biraz "ağ oluşturma" veya "irtibat kurma" eylemini gerçekleştirdiğini düşünür. Ne yazık ki, AAT çoğunlukla bu şekilde temsil edilir ve bu da astrofizikçilerin, gece gökyüzünün siyah olmasını büyük bir kara delikle açıklamaları kadar yanlış bir genellemedir. AAT'deki bir "aktör" semiyotik bir tanımdır, yani eyleyen veya başkaları tarafından kendisine etkinlik verilen bir şeydir. Ne bireysel insan aktörlerin ne de genel olarak insanların özel bir motivasyonunu ima eder. Bir eyleyen, bir eylemin kaynağı olduğu kabul edildiği sürece kelimenin tam anlamıyla herhangi bir şey olabilir. Bu nokta defalarca dile getirilmiş olsa da, insan merkezilik ve toplum merkezilik sosyal bilimlerde ve sosyal açıklamaların eleştirilerinde o kadar güçlüdür ki, AAT'nin her kullanımı, sanki güce susamış ve acımasız hedeflerine ulaşmak için hiçbir şeyden vazgeçmeyen birkaç süper insandan bahsediyormuş gibi yorumlanmıştır. Pasteur üzerine kendi ağ çalışmam⁹ bile uzun ontolojik ikinci bölüme rağmen genellikle bilimin Madison Avenue versiyonu olarak anlaşılmıştır. Bu sadece benim çalışmama değil Madison Avenue'ye de haksızlıktır... Eğer AAT'ye bir eleştiri yöneltilecekse, insan yetkinliğine dair bir model sunma konusundaki kayıtsızlığıdır. AAT'de ne bir (insan) aktör modeli ne de başlangıçta belirlenmesi gereken temel bir yeterlilikler listesi vardır, çünkü geleneksel sosyal teorinin insanı, benliği ve sosyal aktörü onun gündeminde değildir.

Peki, AAT'nin gündeminde ne vardır? Gündeminde; insani, insani olmayan, insan dışı ve insanlık dışı özelliklerin atfedilmesi; bu varlıklar arasındaki özelliklerin dağılımı, bunlar arasında kurulan bağlantılar, bu atıfların, dağılımların ve bağlantıların gerektirdiği dolaşım, bu atıfların, dağılımların ve bağlantıların dolaşımda olan birçok unsuru ve bunların gönderildiği birkaç yolu dönüştürmesi vardır.

AAT'yi kavramanın zorluğu, birbiriyle ilgisiz üç temel uğraşın bir araya getirilmesinden kaynaklanmaktadır:

- Varlık inşasının semiyotik bir tanımı;
- Bu inşanın heterojenliğini kaydetmek için metodolojik bir çerçeve;

⁹Bruno Latour, *The Pasteurization of France*, (Harvard University Press, 1988).

- Aktörlerin kendilerinin "ağsal" karakteri üzerine ontolojik bir iddia.

AAT, bu üç bağımsız ilginin sınırlarının, ancak bütünleşik bir çalışma pratiği içinde kaynaşarak aşılabileceğini çözüleceğini ileri sürmektedir.

Göstergebilim, bu girişimde önemli bir adımdır. Çünkü referans sorununu ve üretimin toplumsal koşullarını bir kenara bıraktığınızda geriye ilk yaklaşımda anlam üretimi, söylem ya da metin kalır. Bu, 1960'lı yılların ve onların "dilbilimsel dönüşü" ya da "göstergebilimsel dönüş"ünün en büyük başarısıdır. Anlam üretimleri, insan aktörler ve doğa arasındaki iletişim araçları olmaktan çıkarak, üzerinde çalışılması gereken tek önemli konu haline gelmiştir. Artık sorunsuz değil, aksine opak bir nitelik kazanmışlardır. Önemli olan şey artık onları daha şeffaf hale getirmek değil, kalın, zengin, katmanlı ve karmaşık yapılarını fark etmek ve bu yapının tadını çıkarmaktır. Sadece aracı olmak yerine, arabulucu haline gelmişlerdir. Bu noktada anlam bir araç olmaktan çıkıp kendi içinde bir amaç haline dönüşmüştür. Son yirmi yılda en iyi beyinler, iletişimin naif modelinden uzaklaşan bu büyük dönüşün tüm sonuçlarını araştırmakla meşgul olmuştur. Çoğunlukla yapısalcı olan yorumları parçalara ayrılmış olsa da, geriye anlam üretimlerini incelemek için güçlü bir araç kutusu kalmıştır. AAT, bu araç kutusundan varlıkların inşasını anlamak için nelerin yararlı olduğunu sıralamaktadır. Kilit nokta, benlik, toplum, doğa, her ilişki, her eylem de dâhil olmak üzere her varlığın, soyut yapıdan -eyleyenlerden- somut olanlara -aktörlere- giden daha ince düzenlemelerin bir "seçimi" olarak anlaşılabilirdir. Bu şekilde izi sürülen üretici yol, daha önce kullanılan ve şimdi yeniden moda olan yoksullaştırılmış "sosyal kelime dağarcığına" olağanüstü bir analiz özgürlüğü sağlar. Elbette bu seçimlerin -farklılıkların- ve amblemlerin -ikiliklerin- yapısal sunumu AAT tarafından korunmuyor, ancak göstergebilimin temel özellikleri korunmaktadır. İlk olarak, bireysel bir aktöre insanlık bahşedilmesi ya da kolektivite bahşedilmesi ya da anonimlik, zoomorfik bir görünüm, amorfluk, maddesellik bahşedilmesi, aynı göstergebilimsel bedeli ödemeyi gerektirir. Etkiler farklı olacaktır, türler farklı olacaktır; ancak eylem, yetkinlik, performans ve ilişkileri atfetme, yükleme, dağıtma işi farklı olmayacaktır. İkinci olarak, aktörler sabit varlıklar olarak değil, akışlar olarak, denemelerden geçen dolaşan nesneler olarak düşünülür ve istikrarları, süreklilikleri, izotopileri başka eylemler ve başka denemelerle elde edilmelidir. Son olarak, göstergebilimden saklanan şey, metinlere ve söylemlere kendi bağlamlarını, yazarlarını -metinde-, okuyucularını ve hatta kendi sınırlarını ve metal dillerini de tanımlama yeteneği veren önemli bir uygulamadır. Analistin tüm sorunları, metnin içine kaçmasına asla izin verilmeden

"metnin kendisine" kaydırılmaktadır.¹⁰ Kahrolsun, Kahrolsun yorumlama! Kahrolsun bağlam! 60'lı ve 70'li yılların "her şey bir metindir", "sadece söylem vardır", "anlatılar kendi başlarına vardır", "anlatılardan başka hiçbir şeye erişimimiz yoktur" sloganları AAT'de tutulur ama ontolojik sonuçlarından kurtarılır. Ancak bu kurtuluş, yapısöküm öncesi sağduyuya geri dönerek değil "ne de olsa yukarıda bir toplumsal bağlam ve dışarıda bir doğa var" göstergebilimsel dönüşü bu ünlü doğaya ve en başta paranteze aldığı bu ünlü bağlama genişleterek gelir.

Bu sloganların büyük bir dönüşümü, göstergebilimin AAT tarafından bilimsel ve teknik söyleme, özellikle bilimsel metinlere çevrilmesiyle gerçekleşmiştir. Kurgular, mitler, popüler kültürler, modalar, dinler, siyasi söylemler üzerinde çalışıldığı sürece "göstergebilimsel dönüş" bağlı kalınabilirdi ve bunlar "metin" olarak kabul edilebilirdi. Akademisyenler zaten bunlara ciddi olarak inanmıyordu ve böylece "bilimcilik" ve "sosyalizm" çifte hazinesiyle kalplerinde sağlam yer ederken, entelektüel mesafe ve şüphecilik sağlamak kolaydı. Peki ya bilimsel hakikat ve maddi verimlilik? Katı bilimsel metinlerdeki "oradaki" referans ne olacaktı? Bu, göstergebilim için gerçek bir sınavdı ve sınavı geçmesine rağmen bir bedel ödenmesi gerekiyordu. AAT pratiğinde göstergebilim, heterojen varlıkların, artık bilimin "doğal" varlıkları ve teknolojinin "maddi" varlıkları da dâhil olmak üzere herhangi bir birleşimini takip etmeyi sağlayan tamamen boş bir çerçeve tanımlamak için genişletildi. Bu AAT'nin ikinci koludur: Semiyotik gibi çağrışımların konuşlandırılmasını tanımlamak ve herhangi bir anlatının üretken yolunu tanımlamak için kullanılan bir yöntemdir. Varlıkların ve eylemlerin şekli hakkında hiçbir şey söylemez, sadece varlıkların tüm ayrıntılarıyla tanımlanmasını sağlayacak kayıt cihazının ne olması gerektiğini söyler. AAT, teorinin yükünü kaydedilen belirli bir şekle değil, kayda yükler. Aktörlerin insan ya da insan dışı olabileceğini; sonsuz derecede esnek, heterojen ve serbest çağrışımçı olduklarını; ölçek farkı tanımadıklarını; eylemsizlik ve düzen barındırmadıklarını; kendi zamansallıklarını inşa ettiklerini söylediğinde; bu, gözlemlenen herhangi bir gerçek aktörü nitelemez. Ancak aktörlerin gözlemlenmesi ve kaydedilmesinin mümkün olması için gerekli koşuldur. AAT, bir aktörün nasıl davranması gerektiğini ve hangi ilişkilere izin verileceğini a priori olarak sürekli tahmin etmek yerine, hiçbir varsayımda bulunmaz ve taahhüt altına girmemek için sonsuz esneklik ve mutlak özgürlük üzerinde ısrar etmektedir. AAT kendi başına bir eylem teorisi değildir; bu durum, haritacılığın kıyı çizgilerinin ve derin deniz sırtlarının şekli üzerine bir teori olmasından farklı değildir. AAT

¹⁰ Algirdas Julien Greimas, *On Meaning. Selected Writings in Semiotic Theory*, (University of Minnesota Press, 1976).

yalnızca kıyı çizgilerinin ince fraktal desenlerinde kaydedilmek için gözlemcinin ne varsayması gerektiğini ifade eder. Ancak bu kayıt işlemi, saplantılı bir şekilde enlem ve boylam kodlanması koşuluyla her şekil mümkün kılar. Benzer şekilde, çeviriler yoluyla saplantılı bir şekilde heterojen bir ilişki olarak kodlanması koşuluyla her türlü ilişki mümkündür. Bir üst dilden çok, bir alt dildir. Tanımlayıcı bir kelime dağarcığından bile daha azdır; basitçe, tüm a priori indirgemelere karşı, indirgemeleri tanımlama olasılığını açar.¹¹ AAT yalnızca ampirist değildir, zira varlıkların konuşlandırılacağı böylesi indirgenemez bir alanı tanımlamak için sağlam teorik taahhütlerde bulunulmalı ve analistin aktörlere ne yapmaları gerektiğini dikte etmesini yasaklayacak şekilde güçlü bir polemik duruşu benimsenmelidir. Kayıt çerçevesi için, güçlü bir teori ve betimleme için, orta menzilli bir teori içermeyen böyle bir dağılım, birçok yanlış anlamının bir başka kaynağıdır. Çünkü AAT, dogmatik olmakla ya da sadece betimlemeler sağlamakla eleştirilmektedir. Aynı nedenle, aktörlerin "gerçekten" sonsuz derecede esnek ve özgür olduğunu iddia etmekle ya da tersine, bir insan aktörün gerçekte neyin peşinde olduğunu söylememekle de eleştirilmektedir.¹²

İlk iki kol, semiyotik ve metodolojik kol, kendi başlarına eleştiriye açık olacaklardır. Semiyotik kol, sosyal bağlamı ve referansı paranteze almanın anlam sorununu çözmediği için ve metodolojik kol, yalnızca çağrışım şekillerini kullanmanın değerli bir tanımlayıcı görev olduğunu savunduğu için herhangi bir açıklama sunmaz. Fakat bu ikisine üçüncü bir kol eklendiğinde ve ağlar üzerine ontolojik iddialarda bulunulduğunda AAT eleştirilerden kaçınmaktadır. Ancak bu hamle o kadar ince bir hamledir ki birçok AAT kullanıcısının dikkatinden kaçmıştır. Ne yazık ki bu hamle bir kez yapıldığında AAT radikal karakterini kaybeder ve kısa süre içinde olağan ve sağduyulu bir karaktere bürünür.

Göstergebilimin zayıflığı, her zaman anlam üretimini varlıkların doğasından kopuk ele almak olmuştur; ancak göstergebilim doğaya çevrildiğinde ve insan dışı varlıklar resme dâhil edildiğinde, naif gerçekçiliğe veya doğalcılığa geri dönme tehlikesi olmaksızın "söylem" veya "anlam" kelimelerinin tamamen terk edilebileceği anlaşılır. Göstergebilimciler, nesneler yerine metinleri - hem de edebi metinleri - inceledikleri için kendilerini "anlam" kavramıyla sınırlı hissetmektedirler. Aslında bilimsel olarak anlamın yanı sıra "şey"lerin varlığına da inanıyorlardı (işlerine geldiğinde eski güzel bir sosyal bağlamın varlığına olan inançlarından

¹¹ Latour, *The Pasteurization of France*.

¹² Nick Lee- Steve Brown, "Otherness and the Actor-Network: The Undiscovered Continent", *American Behavioral Scientist* (1994).

bahsetmiyorum bile). Ancak şeylerin semiyotiği kolaydır, semiyotikten yalnızca anlam kısmını çıkarmak gerekir.

Artık göstergebilimi; yol inşası, düzen oluşturma ya da yönlendirme yaratma olarak gören biri, analiz ettiği şeyin dil mi yoksa nesneler mi olduğunu belirtmek zorunda değildir. Böyle bir hamle, dil ve "semboller" ya da beceri, iş ve madde ile ilgilenildiğinde farklı kabul edilen pratiklere yeni bir süreklilik kazandırır. Bu hamlenin, şeyleri metinlerin haysiyetine yükselttiği ya da metinleri şeylerin ontolojik statüsüne yükselttiği söylenebilir. Asıl önemli olan bunun bir indirgmeden ziyade bir yükseltme olması ve yeni melez statünün tüm varlıklara hem metinsel karakterlerin incelenmesinde tanınan eylem, çeşitlilik ve dolaşımdaki varoluşu hem de temsillerimizin "dışındaki" şeylerde tanınan gerçekliği, katılığı ve dışsallığı vermesidir. Kaybolan şey, temsil ile şeyler arasındaki mutlak ayırmadır ama bu tam da AAT'nin benim karşı Kopernik Devrimi olarak adlandırdığım yaklaşım aracılığıyla yeniden ele almak istediği şeydir.

Bu ilk çözüm -göstergebilimi anlamla sınırlamak yerine nesnelere genişletmek- bir kez çözüldüğünde, ikinci zorluk da onunla birlikte düşer (açıklamayı kaydetmek için boş bir metodolojik çerçeve oluşturmaktır). Aktör-ağlar birbirleriyle bağlantı kurarak AAT için kendilerine dair bir açıklama sağlarlar. Buradaki “açıklama” nedir? Birbirini kontrol eden ya da birbirine müdahale eden bir dizi uygulamanın karşılıklı bağlanmasıdır. Hiçbir açıklama, ilgisiz unsurlar arasında bağlantılar sağlamaktan ya da bir unsurun diğerlerini nasıl elinde tuttuğunu göstermekten daha güçlü ya da daha etkili değildir. Bu, ağlardan ayrı bir özellik değil, onların temel özelliklerinden biridir.¹³ Ağlar ilerledikçe ve birbirlerine ne yaptıklarına bağlı olarak az ya da çok açıklanabilir hale gelirler. Aktörler tabiri caizse kendi pisliklerini temizlemektedirler. Onlara her şeyi verdiğinizde, terk ettiğiniz açıklama güçlerini de size geri verirler. Tanımlama ve açıklama, nasıl ve neden, kör ampirizm ve yüksek teorileştirme arasındaki ayrım, AAT için görelilik teorisindeki yerçekimi ve uzay arasındaki fark kadar anlamsızdır. Her ağ, büyüyerek etrafındaki açıklayıcı kaynakları "bağlar" ve bu kaynakların ağın büyümesinden koparılabilmesinin hiçbir yolu yoktur. Biri, bir açıklama, bir neden, bir faktör, bir dizi faktör, bir dizi eş-oluşum eklemek için bir ağın dışına atlamaz; sadece ağı daha da genişletir. Her ağ kendini; referans çerçevesiyle, büyüme, gönderme, çerçeveleme, açıklama tanımıyla çevreler. Bu süreçte analistin referans çerçevesi Einstein'ın dünyasındaki fizikçinkinden daha fazla yok olmaz; aksine, sonunda kendini genişletebilir, ancak bunun bir bedeli vardır: çerçeve, “Genel Görelilik”te olduğu gibi, bağımsız bir Galileo çerçevesi yerine

¹³ Bruno Latour, “The Politics of Explanation: An Alternative, in: S. Woolgar (Hrsg.), Knowledge and Reflexivity”, *New Frontiers in the Sociology of Knowledge*, (1988).

"bir referans yumuşakçası" haline gelir ve her hesap Lorentz dönüşümünün AAT eşdeğeri ile yeniden hesaplanmak zorundadır.¹⁴ Ağ kendini genişletmezse bir açıklama sağlamanın yolu yoktur. Bu, açıklama ve nedensellik sağlama şeklindeki bilimsel görevle çelişkili değildir. Zira ağın kendisini genişletmeden hiçbir bilimsel olgunun açıklamasının ve nedenselliğin sağlanamayacağını zor bilimlerin çalışmalarından öğrendik. Açıklamayı ağın kendisine bağlayarak AAT bilimin amacından vazgeçmez, çünkü bu amaca hiçbir zaman ulaşamadığını, en azından epistemolojik açıklama miti yoluyla ulaşamayacağını gösterir. AAT, hiç kimsenin sahip olmadığını gösterdiği bir kaynaktan kendisini mahrum edemez. "Açıklama", Einstein'ın kavisli uzayındaki yerçekimi gibi katlanmamış, yani açılmıştır, bir etki olarak hala oradadır, ancak artık açıklamadan, ağın konuşlandırılmasından ayırt edilemez.

Bu göreceli konum, iki sorunu daha çözmektedir: Tarihsellik ve düşünümSELLİK.

Bir açıklama sunmak ile tarihsel koşulları "basitçe" belgelemek arasındaki görelilik öncesi tartışma çöküyor: bir ağın kendisini nasıl yeni kaynaklarla çevrelediğini açıklamak ile anlatmak arasında bir fark yoktur. Eleştirmenlerin sıklıkla iddia ettiği gibi "sosyo-tarihsel olumsuzluktan kaçmak", yalnızca daha uzun süreli kaynakların etrafta kalmak için bir araya toplandığı bir durumu ifade eder; bu da durumların etimolojisi ile ilişkilidir. Hughes'un güç ağları büyür¹⁵ ve büyümeleriyle birlikte giderek daha fazla kendi kendilerinin açıklaması haline gelirler; tarihsel büyümelerine ek olarak üzerlerinde yüzen bir açıklamaya ihtiyacınız yoktur. Braudel'in ağları ve dünya ekonomisi büyür ve "büyük nedenler" olarak kendini gösterir. Bunlara Kapitalizm ya da Zeitgeist'i eklemenize gerek yok; yalnızca ağların kendileri, başka bir özet veya başka bir kesinleştirme olarak yeterlidir. "Neden", ya tanımlanan ağa bağlı bir pratikler bütünü ifade eder ve bu da ağın büyümesi anlamına gelir ya da ağla ilgili değildir ve bu durumda sadece tanıma eklenmiş bir kelime, yani kelimenin tam anlamıyla "neden" kelimesidir. Bu anlamda AAT, tarihe meşru bir yer verir. Ancak bu yer, ihtiyatlı tarihçilerin ontolojik sorulardan uzak durmayı tercih ettiği güvenli bir şekilde oturmaktan hoşlandıkları yer değildir. Ağların durumsal bir tanımından daha iyi, daha sağlam bir şey yoktur. "Sadece bu şekilde gerçekleşir."

Ancak böyle bir özet, şeylerin doğrudan bir tanımı olarak anlaşılmadığı takdirde tarihselcilik olarak yorumlanacaktır. Tarihselcilik ile açıklama ya da teori arasındaki tartışma, bir tarafta insanların ve olumsuzlukların, "zaman içinde" olanın tarihi, diğer tarafta zamansız ve

¹⁴ Bruno Latour, "A Relativist Account of Einstein's Relativity, Social Studies of Science", (1988).

¹⁵ Thomas Hughes, *Networks of Power. Electric Supply Systems In the US, England and Germany, 1880-1930*, The John Hopkins University Press, (Baltimore: 1983).

zorunlu olanın teorisi ya da bilimi olduğu sürece çözülemezdi. AAT'ye göre yalnızca olumsal olanın bilimi vardır; çünkü zorunluluk, yalnızca bir ağın büyümesiyle yerel olarak elde edilir. Eğer şeylerin bir tarihi de varsa, o zaman betimleme ve ex-planation ya da tarihsellik ve teori arasındaki tartışma tamamen çözümlür. AAT için bu, açıklama gücünün zayıflığının kanıtı değildir, çünkü bir ağ tanımlamak ya da hesaba katmak, bir açıklama ya da izahtır ve sert bilimler ya da daha doğrusu "giderek sertleşen bilimler"¹⁶ olarak adlandırılan bilimlerde her zaman geçerli olan şeydir.

AAT'nin ana hedefi doğrudan düşünömsellik ile ilgili olmasa da referans çerçevelerinin aktörlere geri verilmesiyle ve aktörlere şeyler ve temsiller arasındaki kutsal ayırım çizgisine dair geçiş imkânı sağlandığında düşünömsellik bir bonus olarak eklenir.¹⁷ Düşünömsellik göreci kuramda genellikle bir sorun olarak görülür, çünkü ya gözlemci diğer aktörlerin reddettiği bir statüyü talep eder, ya da herhangi bir ayrıcalıklı statüden yoksun olan aktörler gibi sessiz kalır. Ancak bu “sorun”, sadece “salt betimleme”nin ötesine geçip, dış gözlemcinin epistemolojik miti ortadan kaldırdığında çözümlür. Artık herhangi bir ayrıcalık yoktur ama buna hiçbir zaman ihtiyaç da olmamıştır. Gözlemci her ne ise, kendisini diğer tüm referans çerçeveleriyle aynı seviyede bulur. Ayrıcalıklı statünün yokluğu hiçbir zaman herhangi bir aktörün genişlemesini ve zekâsını sınırlamadığından, umutsuzluğa ya da boş bakışa bırakılmaz. Tarihte bir dünya kurucu olan Galileo çerçevelerini terk ettiğinde bilgi üzerinde dramatik bir sınırlama hissetmemiştir, sadece kaynakların farklılaşmasını görmüştür. Bir referans çerçevesinden diğerine uzanmak için diğer aktörler gibi çaba harcamak ve bedel ödemek gerekir. Açıklamak, hesaba katmak, gözlemek, kanıtlamak, tartışmak, hükmetmek ve görmek için aktif bir şekilde hareket etmek ve çalışmak gereklidir (kısacası "ağ kurmak" zorunludur). Ayrıcalık olmaması, aynı zamanda bilgi üzerinde a priori sınırlamalar olmaması anlamına da gelmektedir. Eğer aktörler diğerlerini hesaba katabiliyorsa, o da katabilir. Aktörler yapamazsa, yine de deneyebilir. Tarih, riskler ve girişimler de gözlemcilerin kendi ağ yapılarında yer alır. AAT'nin düşünömselliğe getirdiği çözüm budur.¹⁸

Düşünömsellik bir "sorun", bilgiye giden yolda bir engel, tüm girişimlerin hapsedileceği bir hapisane değil, en sonunda “primusinter pares” olan ya da diğerleri gibi eşitlik veya üstünlük için çabalayan aktörlere açılan fırsatlar ülkesidir. Elbette yeniden kullanılabilir

¹⁶ Bruno Latour, “Do Scientific Objects Have a History? Pasteur and Whitehead in a Bath of Lactic Acid”, *Common Knowledge*, (1996).

¹⁷ “Malcolm Ashmore, *The Reflexive Thesis. Wrighting (sic) Sociology of Scientific Knowledge*, Chicago University Press, (Chicago, 1989).

¹⁸ “Isabelle Stengers, *L'invention des sciences modernes La Découverte*, (Paris, 1993).

metalanguage terk ediliyor, ancak bu çok fazla bir şeyden vazgeçmek anlamına gelmiyor, çünkü zengin metalanguage'larını sergileyen gözlemciler genellikle çok özel yerlerle sınırlı küçük noktaları kampüsler, stüdyolar, şirket odaları. AAT'nin bir konumdan diğerine geçmek için ödediği bedel, referans çerçeveleri kadar çok sayıda metal dil olmasıdır. Gerekli olan tek metal dil (bkz. yukarıdaki 2. bölüm), daha uygun bir şekilde, zayıf, sınırlı, kısa ve basit olması gereken bir alt dil olarak adlandırılır. Lorentz dönüşümünün AAT'de "çeviri" olarak adlandırılmasına eşdeğerdir.¹⁹ Bu alt dil bir ağdan diğerine geçmek için yeterlidir ve spesifik açıklama her zaman eldeki probleme özel olarak uyarlanmış tek seferlik bir açıklama olacaktır (Lynch'in ilkesi, Callon'un "tek kullanımlık açıklamaları", Serres'in "explanandum ve explanans arasındaki çapraz geçiş").²⁰ Eğer daha genel olarak uygulanabilirse, bu, kendini genişleten bir ağ üzerinde sürdüğü anlamına gelir.

Bu çözüm, bir hesabın ya da bir çıkarımın ya da bir kanıtın her zaman dünyaya eklendiği, dünyadan hiçbir şey eksiltmediği kabul edildiğinde sağduyulu hale gelir. Refleksivistler ve onların rölativizm öncesi düşmanları, bilgiyi kendi içlerindeki şeylerden çıkarmayı hayal ederler. AAT dünyaya bir şeyler eklemeye devam eder ve seçim ilkesi artık hesap ile gerçeklik arasında bir uyum olup olmadığı değil, bir ağdan diğerine geçilip geçilmediğidir. Hiçbir metalanguage bu yolculuğu yapmanıza izin vermez. Epistemoloji hayallerini terk ederek AAT ahlaki göreceliliğe indirgenmez, ancak daha güçlü bir deontolojik bağlılığı geri kazanır: Ya bir hesap sizi tüm diğer hesaplara götürür ki bu iyidir ya da hareketi sürekli kesintiye uğratar, referans çerçevelerinin uzak ve yabancı olmasına izin verir bu durumda kötü olandır. Ya herhangi iki unsur arasındaki aracı noktaları çoğaltır, bu iyidir ya da araçları siler ve birleştirir bu kötüdür. Ya indirgemecidir ve bu kötü bir haberdır ya da indirgemeci değildir ve bu AAT için en yüksek etik standarttır. Bu mihenk taşının epistemolojik saflık, temeller ya da ahlaki normlar arayışından çok daha ayrımcı olduğunu göreceğiz. Ayrımcılık, aslında farklılaşmanın düşmanıdır.

Göstergebilimsel dönüşümü temel alan Aktör-Ağ Teorisi (AAT), işe önce toplumu ve doğayı paranteze alarak başlar. Bu aşamada yalnızca anlam üretimlerini dikkate alır. Ardından, araç kutusunu koruyarak göstergebilimin sınırlarını aşar ve göstergebilimsel aktörlere etkinlik tanır. Bu aktörleri, anlam taşıyan göstergeler olmaktan çıkararak, dünya kurma kapasitesine sahip yeni ontolojik melezler hâline getirir.

¹⁹ "Bruno Latour, "A Relativist Account of Einstein's Relativity", *Social Studies of Science*, (1988).

²⁰ Michel Serres, *Conversations on Science, Culture and Time with Bruno Latour*, The University of Michigan Press, (1995).

Bu yaklaşım, bir tür karşı Kopernik Devrimi niteliği taşır. Çünkü AAT, herhangi bir varlığın kendi dünyasını nasıl kurduğunu açıklamak amacıyla, önceden belirlenmiş yapıların dışına çıkan tamamen boş bir çerçeve önerir.

Betimleyici bir projeden hareketle, yalnızca referans çerçeveleri arasında geçiş yapmayı sağlayacak az sayıda terimi muhafaza eder. Böylece, aktörlere, birbirlerinin açıklamalarını kendi davranış biçimleri üzerinden kurma yeteneğini geri verir.

AAT için kapsayıcı ve merkezi bir açıklama inşa etme hedefi artık geçerli değildir. Bunun yerine, mümkün olduğunca çok sayıda unsurun, mümkün olduğunca çok sayıda metal-dil aracılığıyla açıklanmasına dayanan, merkezi olmayan bir "ex-plications" ağı oluşturma arayışı ön plana çıkar.

IV.

Artık ağların temel topolojik özelliklerinin taslağı ortaya konulduğuna ve aktörlerin temel ontolojik özelliklerinin ana hatları çizildiğine göre, AAT'nin izi sürülen ağlarla değil, ağ izleme faaliyetiyle ilgili olduğunu görmekte bir zorluk yoktur. Yukarıda da söylediğim gibi, ortada bir ağ ve ağı kuran bir aktör yoktur; dünyayı tanımlayan, izini süren, tasvir eden, tarif eden, dosyalayan, listeleyen, kaydeden, işaretleyen ya da ağ olarak adlandırılan bir yörüngeyi etiketleyen bir aktör vardır. Hiçbir ağ, onu izleme eyleminden bağımsız olarak var olmaz ve hiçbir izleme ağın dışındaki bir aktör tarafından yapılmaz. Ağ bir şey değil, bir şeyin kaydedilmiş hareketidir. AAT'nin ele aldığı sorular artık değişmiştir. Artık bir ağın bir temsil mi yoksa bir şey mi, toplumun bir parçası mı, söylemin bir parçası mı yoksa doğanın bir parçası mı olduğu değil, neyin hareket ettiği ve bu hareketin nasıl kaydedildiği sorulmaktadır.

Ağların içinde hareket eden şeylerin bilgi parçaları, genler, arabalar, baytlar, selamlar, kelimeler, güçler, görüşler, iddialar, bedenler, enerji vb. olduğunu söyleyemeyiz, çünkü AAT de ağları, içeride dolaşan şey ile onları dışarıdan, deyim yerindeyse, yolda tutan şey arasında herhangi bir ayırım yapılmadan önce yeniden inşa etmek ister. Yine başta söylediğim gibi, ağların teknik metaforu AAT için geçersiz bir metafordur ve iz sürme faaliyetini yakalayamaz. Dolaşıma giren şey, metinlerin -özellikle de bilimsel metinlerin²¹- göstergebilimindeki dolaşıma giren nesne gibi tanımlanmalıdır. Sahip olduğu yetkinlik, geçirdiği sınavlar, sergilemesine izin verilen performanslar, yüklendiği çağrışımlar, aldığı yaptırımlar, dolaşımda olduğu arka plan vs. tarafından tanımlanır. İzotopisi -yani zaman ve mekândaki sürekliliği-

²¹ Françoise Bastide, "The Iconography of Scientific Texts: Principle of Analysis", in: M. Lynch, S. Woolgar (Hrsg.), *Representation in Scientific Practice*, (Cambridge, 1990).

özünün bir özelliği değil, anlatı programları ve anlatı yolları aracılığıyla alınan kararların sonucudur.

Ancak, böyle klasik bir tanım AAT'yi metin ve söylem dünyasıyla sınırlayacaktır. Dolaşımdaki bir nesne bir metnin sınırlarını terk ettiğinde ne olur? Geleneksel cevap, metin ile bağlam arasında esneyen bir boşluk olduğudur. Arayüzde, dolaşımdaki nesnenin ya göndergesel uyumunu ya da sosyal ilgisini kontrol ederek değerlendirildiği dramatik bir denemenin aniden araya girmesi beklenir. Anlam üretimlerini tüm üretilere genişlettiği için bu ayrıma inanmayan AAT için durum böyle değildir. AAT için boşluk, ağ boyunca hafif bir tümsekten daha fazlası değildir; esneme, doğa, toplum ve söylem arasındaki önceki bir bölünmenin neden olduğu bir eserdir. Aksine AAT, metinde dolaşan nesneler, "toplumsal "da metnin dışındaki iddialar ve aktörlerin kendilerinin "doğa "da gerçekte yaptıkları arasında bir süreklilik, bir fişler çokluğu vardır. Dolaşan nesne dolaşmaya ve izotopisini diğer aktörlerin ona yaptıklarından almaya devam eder. "Toplum", metinlerle aynı ağ benzeri özelliklere sahiptir ve "doğa" da öyledir. Ancak, AAT için bu üç kategorinin sürekli bir eylem izi üzerindeki keyfi kesme noktaları olduğunu söylemek daha doğru olur ve bu kategorilerin kendilerinin, şu ya da bu aktöre "metinsellik" ya da "toplumsallık" ya da "doğallık" atfetmek için yollar boyunca kullanılan birçok denemenin, olayın ve kaynağın nasıl bir parçası olduğunu göstermek daha doğru olur. Bunlar dağıtılanın bir parçasıdır, dağıtımı yapan şeyin bir parçası değildir.

Bu ortak hareketi tanımlayacak hazır bir kelime yoktur. Bunun genelleştirilmiş bir anlatı yolu olduğunu söylemek, metinlerin her şeye genişletilmesi anlamına gelecektir; bunun bir güç, enerji veya kültür-gen olduğunu söylemek, toplum ve söylem de dâhil olmak üzere her şeyin doğallaştırılması anlamına gelecektir; bunun toplumsal bir çıkar, toplumsal bir eylem ya da emek olduğunu söylemek, toplumu doğaya ve metinlere genişletecektir. Bu temel zorluktan kurtulmak için AAT genelleştirilmiş yarı simetrik bir yapı kullanıldı²² ve önceki alanlardan birinde çağrışım yapan sözcükleri diğerlerini tanımlamak için kullanma ilkesini benimsedi. Böylece ağların sürekliliğini ve görelilik öncesi argümanların ortaya çıkardığı yapay boşlukların tamamen göz ardı edildiğini gösterdi. Bununla birlikte, bu çözüm, tüm yanlış anlamaları bir araya getirebildiğinden dolayı oldukça zordur. Gerçekten de AAT'nin başına gelen budur, okuyucular ve kullanıcılar aynı anda bunun sosyal inşacı bir argüman,

²² Michel Callon, "Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieux Bay, in: J. Law (Hrsg.), Power, Action and Belief. A New Sociology of Knowledge?", London, (1986).

natüralizmin geri dönüşü veya metinlerin genel uzantısına dair tipik bir Fransız inancı olduğunu söylerler... Elbette bir anlamda öyle, ama sadece AAT'nin doğallaştırma, toplumsallaştırma ve metinsizleştirmenin eşzamanlı reddi olduğu ölçüde, AAT bu süreçlerin (toplumsallaştırma, metinsizleştirme, doğallaştırma) hepsinin birden çözülmesi gerektiğini ve bunlardan biri hegemonya kazanırsa ya da üçü dikkatlice sınırlandırılırsa işin daha iyi yapılmayacağını iddia eder. Bu süreçler, ağların "arasını" doldurmak için kullanılan yöntemlerdir. Ancak, hangisinin seçildiği veya reddedildiği pratikte bir fark yaratmaz, çünkü ağların doldurulacak bir "araları" yoktur.

Ağ izleme faaliyetleri için uygun bir kavramsal sözcük arayışındaysak, "yarı-nesneler"²³ veya "belirteçler" şu ana kadarki en iyi adaylar olabilir. Bu kavramların tanımı açısından en önemli nokta hem dolaşımda olan şeylerin hem de bu dolaşımı mümkün kılan unsurların birlikte belirlendiği ve birbirlerini dönüştürdüğüdür. Örneğin, elden ele dolaşan bir top, yarı-nesne için zayıf bir örnektir. Çünkü bu top, her ne kadar oyunun izini sürmeyi sağlasa ve takımın varlığı ona bağlı olsa da paslaşmalar sırasında topun kendisi dönüşmez. Yani top, oyuncular tarafından değiştirilmez ve oyuncuları da dönüştürmez. Buna karşılık, bilim çalışmalarındaki temel bir ilke olan²⁴ "bir iddianın başkalarının elinde dolaşması" daha uygun bir örnektir. Çünkü bu durumda, iddia elden ele geçerken onu taşıyan kişiler de önemli bir rol oynar. Yani bir iddianın aktarılabilmesi için onu yorumlayan, konuşan, yazan insanlara ihtiyaç vardır; bu insanlar iddiayı sadece taşımaz, aynı zamanda dönüştürür. Genel bir kural olarak, yarı-nesne; hem hareket ettirilen hem de hareket ettireni dönüştüren, hareketli bir aktör olarak düşünülmelidir. Eğer bir simge sabit kalıyor ya da onu taşıyanlar değişmeden kalıyorsa, bu durumlar istisna olarak değerlendirilmelidir. Bu yaklaşım, AAT'yi klasik iletişim modellerinden ayırır. Çünkü geleneksel modeller, iyi tanımlanmış mesaj taşıyıcıları ve sabit nesnelerle başlar; bu sabit yapılar dışındaki dönüşümleri ise açıklanması gereken istisnalar olarak görür. AAT'yi diğer modellerden ayıran bir başka temel fark ise, onun insan-merkezli, dil-merkezli ya da praksis eylem merkezli olmamasıdır. AAT'ye göre, hareket ettiren ile hareket ettirilen arasında sabit, homojen bir biçimsel benzerlik (morfizm) bulunmaz. Bu unsurlar, insan biçimli (antropomorfik), hayvan biçimli (zoomorfik), fiziksel, kavramsal, teknolojik ya da ideolojik biçimlerde olabilir. Elbette, yalnızca insanlar, makineler, işaretler, fikirler ya da sosyal varlıklar

²³ Michel Serres, *Statues*, (Paris, 1987).

²⁴ Bruno Latour, *Science In Action. How to Follow Scientists and Engineers through Society*, Harvard University Press, (1987).

üzerinden açıklama yapmaya çalışan modeller üretken olabilir. Ancak AAT açısından bu tür açıklamalar da yine istisna olarak değerlendirilir.²⁵

AAT, küreleri ve etki alanlarını ortadan kaldırmak, heterojenlik duygusunu yeniden kazanmak ve nesnelerarasılığı yeniden ilgi odağı haline getirmek için son derece güçlü bir araçtır.²⁶ Yine de ilişkileri farklılaştırmak için son derece kötü bir araçtır. Renkli ve kontrastlı bir resim değil, siyah beyaz bir resim verir. Bu nedenle, aktör-ağlarının izini sürdükten sonra, son derece farklı aracılıklarla elde edilen yörünge türlerini belirlemek gerekir. Bu farklı bir görevdir ve AAT akademisyenlerini önümüzdeki birkaç yıl boyunca meşgul edecek bir görevdir.

SONUÇ

Aktör-Ağ Teorisi, yalnızca ağların teknik ya da sembolik yapısını açıklamakla kalmaz, aynı zamanda sosyal gerçekliğin nasıl kurulduğuna dair yeni bir düşünsel zemin önerir. Bu teorinin en dikkat çekici özelliği, eyleyenlerin yalnızca insanlar olmadığını, nesnelerin, teknolojilerin, belgelerin, sembollerin ve hatta söylemlerin de belirli bağlamlarda etkin roller üstlenebileceğini kabul etmesidir. Bu yaklaşım, klasik özne-nesne, doğa-kültür, toplum-birey gibi ikilikleri sarsarak daha karmaşık, çoğul ve akışkan bir gerçeklik anlayışı sunar.

AAT, ağları statik birer yapı değil; dinamik, sürekli inşa edilen ve yeniden müzakere edilen ilişkiler bütünlüğü olarak kavrar. Bu anlayış, geleneksel sosyal bilim yaklaşımlarının çoğunun göz ardı ettiği heterojenliği merkezine alır. Teori, her ne kadar zaman zaman indirgemecilik ya da soyutlukla eleştirilse de, aslında toplumsal olguların çok katmanlı doğasını anlamak için önemli analitik araçlar sunmaktadır. Özellikle semiyotik analiz, çağrışımsal iz sürme ve topolojik düşünme biçimleri, AAT'yi yalnızca bir sosyal teori değil; aynı zamanda ontolojik bir arayış olarak da konumlandırmaktadır.

Sonuç olarak, AAT'nin en önemli katkılarından biri, açıklamayı merkezi bir güç olarak değil, bağlantıların kurulması ve takip edilmesi süreci olarak kavramsallaştırmasıdır. Bu bağlamda “açıklama” artık sabit bir neden-sonuç ilişkisi değil, bir aktörün ağı genişletme biçimi, bir başka deyişle dünyayı yeniden düzenleme kapasitesidir. AAT, bu yönüyle yalnızca bilim ve teknoloji çalışmalarına değil, aynı zamanda bilgi sosyolojisi, iletişim, medya, antropoloji ve siyaset bilimi gibi birçok alana da uygulanabilir niteliktedir.

²⁵ Bruno Latour, *Der Berliner Schlüssel. Erkundungen eines Liebhabers der Wissenschaften*, Akademie Verlag, (Berlin, 1996).

²⁶ Bruno Latour, “Une sociologie sans objet? Note théorique sur Pinterobjectivité”, *Sociologie du travail*, (1994).

Bununla birlikte, AAT'nin sağladığı düşünsel olanakların gerçek anlamda kavranabilmesi, yalnızca onun terminolojisini kullanmakla değil; onun sunduğu ontolojik ve metodolojik esnekliği ve çoğulluğu içselleştirmekle mümkündür. Bu makalede tartışılan kavramlar, sosyal bilimlerin kendini yeniden inşa edebileceği güçlü ve zengin bir çerçeve sunarak, daha esnek, daha kapsayıcı ve daha ilişki temelli bir araştırma pratiğine kapı aralamaktadır.

KAYNAKÇA

Anderson, Wilda. *Diderot's Dream*, Baltimore: The Johns Hopkin's University Press, 1990.

Ashmore, Malcolm. *The Reflexive Thesis. Wrighting (sic) Sociology of Scientific Knowledge*, Chicago: Chicago University Press, 1989.

Bastide, Françoise. “The Iconography of Scientific Texts: Principle of Analysis”, in: M. Lynch, S. Woolgar (Hrsg.), *Representation in Scientific Practice* (1990), 187-230.

Callón, Michel. “Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St. Brieux Bay”, in: J. Law (Hrsg.), *Power, Action and Belief. A New Sociology of Knowledge?*, Routledge and Regan Paul (1986), 196-229.

Callón, Michel, Law, John, Rip, Arie (Hrsg.). *Mapping the Dynamics of Science and Technology*, Macmillan: London, 1986.

Callón, Michel, Courtial, Jean-Pierre. *Co-Word Analysis: A Tool for the Evaluation of Public*, Paris, 1989.

Callón, Michel, Courtial, Jean-Pierre, Lavergne, Francise. *La Méthode des mots associés. Un outil pour l'évaluation des programmes publics de recherche Etude pour la National Science Foundation*. Paris: Ecole des Mines, 1989.

Deleuze, Gilles. *Différence et répétition*, PUF, Paris, 1968.

Deleuze, Gilles, Guattari, Félix. *Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie*, Paris: Minuit, 1980.

Garfinkel, Harry. *Studies in Ethnomethodology*, Prentice Hall, New Jersey: Greimas, 1967.

Algirdas, Julien. *On Meaning. Selected Writings in Semiotic Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1976.

Hughes, Thomas P. Networks of Power. *Electric Supply Systems In the US, England and Germany, 1880-1930*, Baltimore: The John Hopkins University Press, 1983.

Jacob, Christian. *Uempiredescartes. Approchethéorique de la cartographie à travers Phistoire*, Albin Michel, Paris, 1992.

Latour, Bruno. *Science In Action. How to Follow Scientists and Engineers through Society*, Cambridge: Harvard University Press, 1987.

Latour, Bruno. *The Pasteurization of France*, Cambridge: Harvard University Press, 1988.

Latour, Bruno. "The Politics of Explanation: An Alternative, in: S. Woolgar" (Hrsg.), *Knowledge and Reflexivity. New Frontiers in the Sociology of Knowledge* (1988), 155-177.

Latour, Bruno. "A Relativist Account of Einstein's Relativity", *Social Studies of Science* 18 (1988), 3-44.

Latour, Bruno. "On Technical Mediation", *Common Knowledge* 3(1994), 29-64.

Latour, Bruno. "Unesociologiesans objet?" *Notethéorique sur Pinterobjectivité, Sociologiedutravail* 36 (1994), 587-607.

Latour, Bruno. *Flat-Earthers and Social Theory*, in: M. Power (Hrsg.), *Accounting and Science: Natural Inquiry and Commercial Reason* (1996a), Cambridge: Cambridge University Press, 1996a.

Latour, Bruno. "Do scientific Objects Have a History? Pasteur and Whitehead in a Bath of Lactic Acid", *Common Knowledge* 5(1996), 76-91.

Latour, Bruno. *Der Berliner Schlüssel. Erkundungeneines Liebhabers der Wissenschaften*, Akademie Verlag, Berlin (übersetzt von Gustav Roßler), 1996.

Lee, Nick, Brown, Steve. "Otherness and the Actor-Network: The Undiscovered Continent", *American Behavioral Scientist* 37 (1994), 772-790.

Lynch, Michael. *Art and Artifact in Laboratory Science. A Study of Shop Work and Shop Talk in a Research Laboratory*, London, 1985.

Mol, Annemarie, Law, John. "Regions, Networks and Fluids: Anaemia and Social Topology", *Social Studies of Science*, 24 (1994), 641-672.

Prigogine, Ilya, Stengers, Isabelle. *La nouvellealliance, métamorphose de la science*, Gallimard/Bantam, Paris/New York, 1979.

Serres, Michel. *Hermes. Literature Science Philosophy*, Baltimore: The John Hopkins University Press, 1983.

Serres, Michel. *Statues*, François Bourin, Paris, 1987.

Serres, Michel. *Conversations on Science, Culture and Time with Bruno Latour*, The University of Michigan Press, 1995.

Stengers, Isabelle. *L'invention des sciences modernes*, La Découverte, Paris, 1995.